
УДК 811.161.2'374.46

Ірина Іваненко (м. Київ)

УКРАЇНСЬКА ЛОГОПЕДИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИКИ

У статті запропоновано основні аспекти лінгвістичного аналізу української логопедичної термінології, означено актуальність, новизну, теоретичне та практичне значення такого дослідження, а також на фактичному мовному матеріалі продемонстровано необхідність семантико-функціонального та історико-соціального підходів до означеного кола питань.

Ключові слова: *термін, логопедична термінологія, семантико-функціональний аспект, історико-соціальний аспект, лексико-тематична група, міждисциплінарні зв'язки.*

В українській лінгвістиці протягом останніх років підвищився інтерес до вивчення галузевих термінологій. Ґрунтовно проаналізовані в діахронії та синхронії терміносистеми й професійна лексика таких галузей, як економічна, юридична, біологічна, медична, нафтогазова, ботанічна, педагогічна тощо. Обрані різні об'єкти і предмети лінгвістичного аналізу, напр., функціонування термінологічної лексики у певних джерелах [10], функціонування регіональної професійної лексики народних промислів [2], проблеми іншомовних запозичень в українських терміносистемах [4, 7]. Найчастіше увагу зосереджено на семантико-структурних та стилістичних особливостях галузевої термінології [1; 3 – 5; 7 та ін.].

Досі лінгвістика не вивчала комплексно проблеми української **логопедичної термінології** [далі – ЛТ], є лише поодинокі публікації, присвячені цій темі [8; 9]. Така ситуація потребує виправлення, адже відсутність унормованої термінологічної бази української логопедії не лише спричиняє практичні незручності у її використанні, а й применшує значення теоретичних досягнень логопедичної науки. Отже, інтралінгвістична актуальність теми зумовлена потребою заповнити цю нішу в дослідженні галузевої структури української термінології та надолужити прогалину, зумовлену відсутністю українського словни-

© І.М. ІВАНЕНКО, 2009

ISSN 1682-3540. Українська мова, 2009, № 1

53

ка логопеда. Екстралінгвістична актуальність лінгвістичного аналізу названого пласту лексики зумовлена зростанням потреби українських логопедів в оволодінні сучасною українською науковою термінологією, яку вони протягом десятиліть не використовували у зв'язку з інтенсивними процесами зросійщення цієї науково-практичної сфери.

Термінологія логопедії привертає увагу лінгвіста насамперед тим, що є яскравим прикладом творення поняттєвої бази суміжних наук. Відносно молоді види організованої професійної діяльності, що контамінують ознаки різних галузей знань, здебільшого користуються і відповідними термінологічними одиницями наук-«донорів». Семантичний обсяг, якого вони набувають у новій інтерпретації, може стати предметом ґрунтовного наукового дослідження. Важливим аспектом у вивченні цієї проблематики є також відмежування терміноодиниць, запозичених із суміжних наук, від термінів, які породила власне наука логопедія.

Крім того, у терміносистемі логопедії поширені такі явища, як багатозначність, синонімія власне українських номенів та латинізмів, грецизмів, граматична неусталеність запозичених лексем, що спричиняє складнощі у функціонуванні наукових понять. Таким чином, стан ЛТ, неупорядкованість її лексики потребують ретельного дослідження термінів, уніфікації, формування їх у вигляді упорядкованої системи, яка б відповідала сучасним вимогам логопедичної науки і не ставала на заваді порозумінню між спеціалістами. У цій статті означимо українську логопедичну термінологію як об'єкт актуального, нового, багатоаспектного лінгвістичного дослідження.

Беручи за основу теорію і прагматику термінологічної лексики у сучасному вітчизняному мовознавстві, означаємо термін як спеціальне слово, що відповідає умовам системності, дефінітивності, однозначності, лаконізму, а також естетичним нормам сучасної мови. Аналіз особливостей фонду професійної лексики української мови, її трансформації в процесі розбудови терміносистем останніх років, аналіз стану вивчення терміносистем, суміжних із логопедичною (медичної, психологічної, педагогічної термінології), вивчення питань кодифікації та міжнародної стандартизації термінології дасть змогу глибше зрозуміти специфіку формування та еволюції логопедичної термінології. Уважаємо за доцільне розглядати ЛТ порівняно з українською літературною мовою, наприклад, за параметрами нормування, жанрової диференціації, темпів і чинників зміни й збагачення.

Комплексне вивчення ЛТ можливе за умови поетапного розв'язання низки завдань, у визначенні яких опираємося передусім на сучасний досвід дослідників проблем галузевих терміносистем [1–5; 7; 10 та ін.]. Насамперед слід з'ясувати структурні й функціональні особливості української логопедії в системі наук, зокрема в системі корекційної педагогіки. Це дасть змогу простежити міждисциплінарні термінологічні зв'язки. У плані аналізу функціонально-стилістичних та ідеографічних характеристик української логопедичної термінології передбачаємо аналітичний огляд структури корекційної педагогі-

ки, визначення місця логопедії серед інших її галузей (тифлопедагогіки, сурдопедагогіки, олігофренопедагогіки та ін.), зв'язок логопедії з педагогікою, медициною, психологією, лінгвістикою, фізіологією тощо для унаочнення взаємодії їх терміносистем. Також це сприятиме визначенню особливостей формування терміно-поняттєвого апарату логопеда в контексті дифузного характеру аналізованої термінологічної системи.

Наступним етапом роботи буде виокремлення власне об'єкта дослідження із широкої сфери наукової термінології, визначення семантики й функцій термінологічних одиниць. Матеріалом дослідження є терміни, професіоналізми, зафіксовані в тлумачних загальномовних і галузевих словниках, енциклопедіях, довідниках, у науковій фаховій літературі, міжвідомчих тематичних наукових збірниках Інституту спеціальної педагогіки АПН України, зокрема лабораторії логопедії, у фахових монографіях, статтях та усному професійному мовленні спеціалістів-логопедів та науковців (серед них українськомовні, як-от: *Крутий К. Л.* Вчимося мови та розмови, або Українська разом з матусею. — Запоріжжя, 2001. — 336 с.; Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: Науково-метод. збірник. — К., 2001. — Вип. 2. — 447 с.; *Манько Н.В.* Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: Науково-метод. посібник. — К., 2008. — 256 с.; *Кондратенко В.* Заїкання: феноменологія та основні напрями реабілітації: Навч. посібник для вищих навчальних закладів. — К., 2006. — 70 с.; Інтеграція аномальної дитини в сучасній системі соціальних відносин: Матеріали Всеукраїн. наук.-практич. конф. (2–3 листопада 1994 р.). — К., 1994. — 298 с.; Конспект: Науково-метод. журнал. — Л., 1995. — 74 с.; *Трофименко Л. І.* Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ: Програмно-метод. комплекс. — К., 2007. — 120 с.; Корекційна педагогіка: Науково-метод. журнал / Вісник Української асоціації українських корекційних педагогів. — К., 2007. — №1. — 24 с.; українські російськомовні, напр.: *Детская психоневрология: Справочное пособие / Л.А. Булахова, С.Н. Зинченко, И.В. Кузнецов [и др.].* — К., 2001. — 496 с.; *Соботович Е.Ф.* Методика виявлення речевих порушень у дітей і діагностика їх готовності к школьному обучению: Научно-метод. издание. — К., 1998. — 127 с.; *Соботович Е.Ф.* Нарушения речевого развития у детей и пути их коррекции: Учебно-метод. пособие. — К., 1995. — 204 с.; *Соботович Е.Ф.* Психолінгвістическая структура речевой деятельности и механизмы ее формирования. — К., 1981. — 59 с.; інші російськомовні, такі, як: *Фомичева М.Ф.* Воспитание у детей правильного произношения: Учеб. пособие для педагогических училищ. — М., 1989. — 239 с.; Изучение нарушений письма и чтения. Итоги и перспективы: Материалы I Международной конференции Российской ассоциации дислексии. — М., 2004. — 296 с.; Логопедия: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. «Дефектология» / *Л.С. Волкова, Р.И. Лалаева [и др.].* — М., 1989. — 528 с.; *Хватцев М. Е.* Логопедия: Пособие для студентов пед. ин-тов и учителей спец. школ. — М., 1959. — 476 с. тощо, галузеві термінологічні словники: Дефектологический словарь. — М., 1970. — 504 с.; Краткий дефектологический словарь. — М., 1964. — 398 с.; Психологічний словник. — К., 1982. — 216 с. та ін.

Відповідно, дібраний фактичний матеріал можна класифікувати за такими параметрами:

1) ідеографічним: логопедична термінологія як система лексико-тематичних груп — ЛТГ, як-от 1) назви дисципліни, науки, її розділів (*педагогіка, корекційна педагогіка, логопедія дошкільна / шкільна / під-*

літків / дорослих, логопедагогіка, логодидактика, логопсихологія, логопатологія, патопсихолінгвістика); 2) назви об'єкта й предмета логопедії (особа (індивід, людина, дитина, учень дитина) з порушеннями (вадами, недоліками, дефектами) мовлення (мовленнєвого розвитку, мовленнєвої діяльності), порушення мовлення, навчання, виховання, корекція, компенсація, розвиток, попередження (пропедевтика, запобігання), діагностика); 3) назви осіб (особа з порушеннями мовлення, логопед, вчитель-логопед, вчитель-дефектолог, дитина, учень, підліток, афазик, алалік); 4) назви вад, хвороб, симптомів, синдромів (дислалія, дизартрія, ринолалія, ринофонія, алалія, афазія, дисфазія, гугнявість, гаркавість, недорікуватість, слухо-німота, заїкання (заїкуватість, заїкування, затинання), дисграфія, аграфія, дислексія, алексія, дизорфографія, ротацізм, сигматизм свистячих / шиплячих, ламбдацізм, капацизм, гамацізм), 5) назви логопедичних закладів (логопедичний садок, клас, логопедична група, школа, мовна (мовленнєва) школа, мовні (мовленнєві) центри, заклади компенсаторного типу, спеціальні логопедичні садки для дітей з порушеннями мовлення); 6) назви документів (мовленнєва картка, логопедичне заключення, положення про логопункт закладів освіти тощо); 7) назви анатомо-фізіологічних і психологічних основ мовлення (губи, зуби, вушна раковина, гортань, язик, корінь, спинка, кінчик язика, дихання, звукоутворення, пізнавальна діяльність, мислення, вищі психічні функції, мотивація, увага) та ін.;

2) функціонально-стилістичним: логопедична термінологія в кореляції із:

— загальнонауковими термінами, як-от релевантність, дигресія, репродукція, деструкція, колізія, динамічність, динаміка розвитку, методика, класифікація, гіпотеза, експеримент тощо;

— спеціальними міждисциплінарними, напр., логопедія і педагогіка (навчання, виховання, вчитель, вихователь, урок, заняття, вправи, дидактика, педагог, учень, навчально-виховний процес) / корекційна педагогіка (корекція, компенсація, корекційно-компенсаторний процес, корекційно-розвивальний процес, корекційно-попереджувальний процес, превентивне (попереджувальне) навчання, інклюзивне навчання, інтегроване навчання, інтегровані класи, дефекти, порушення, вчитель-дефектолог, корекційний педагог) / психологія (особистість, пізнавальна діяльність, мислення, вищі психічні функції, мотивація, увага, переключення уваги, уявлення, сприймання, відчуття, пам'ять, темперамент, асоціація, психотренінг, психокорекція) / соціологія (дітисироти, діти, позбавлені батьківського піклування, безпритульність, соціальна робота, соціальні служби, соціальна реабілітація, трудова реабілітація, інвалідність) / загальна медицина (симптом, синдром, захворювання, хвороба, інфекція, лікування (терапія), медикаменти, ортопедія, ортодонтія, діагностика, діагноз) / анатомія (губи, зуби, вушна раковина, гортань, язик, корінь, спинка, кінчик язика, валик Пасавана, альвеоли, під'язикова вуздечка, увула (язичок), тверде / м'яке піднебіння, медіальний, латеральний, мозок, мозочок, півкулі, вестибу-

лярний апарат) / фізіологія (голосоутворення, дихання, зір, слух, збудження, гальмування, нейродинаміка, позіхання, жування, слиновиділення, локомоція, рефлекс, пологи, перебіг пологів, натальний період, перинатальний період, постнатальний період, стрімкі пологи, ендогенні, екзогенні фактори) / загальна патологія (асфіксія, обвиття пуповиною, токсикози, аглосія, атрофія, дистрофія, прогнатія, прогенія, неправильний прикус, викривлення носової перегородки, поліпи, аденоїди носової порожнини, фібриоми, розрив голосових зв'язок, піднебінно-щелепні аномалії, незрощення губи, готичне (високе) піднебіння, укорочена під'язична вуздечка, астенія, патогенез) / невропатологія (абазія, афазія, апраксія, дитячий церебральний параліч (ДЦП), диспраксія, атаксія, атонія, гіпертонія, гіпотрофія, гіпотонія, гіперрефлексія, арефлексія, гіпорефлексія, дизартрія, анартрія, парези, паралічі (центральні, периферійні), спастичність, паретичність, неврит, патологічні рефлексії, гіперкінези, судоми, тремор, нейроінфекції, менінгіт, енцефаліт, менінгоенцефаліт, арахноїдит, черепно-мозкові травми, струс мозку) / загальна біологія (філогенез, онтогенез, організм, клітина, обмін речовин, метаболізм, функціональні системи організму) / психопатологія (аутизм, фонофобія, неврози, психопатії, шизофренія, деменція, психози, маніакально-депресивний психоз, олігофренія, склероз, затримка психічного розвитку) / психофізіологія людини (нейрон, аксон, нейродинаміка, збудження, гальмування нервових процесів) / хірургія (операція (хірургічне, оперативне втручання), конхотомія, уранопластика, хейлопластика) / фармацевтика (нейролептики, антидепресанти, релаксанти, біологічно активні добавки (бади)) / лінгвістика (мова, мовлення, форми мовлення, звук, фонема, алофон, сема, лексема (слово), морфема, склад, словосполучення, речення, синтаксис, словник, зв'язне мовлення, відмінки, відмінювання, дієвідмінювання, особи, частини мови, граматичні категорії, словозміна, словотвір, артикуляція, артикуляційний апарат, творення звуків мови, місце і спосіб творення звуків, палаталізація, голосні, приголосні звуки, дзвінки, шумні, сонорні звуки та ін.;

– вузькоспеціальними міждисциплінарними: логопедія і тифлопедагогіка (вербалізм, сліпі, слабозорі, діти зі зниженим зором, пізноосліплі, тактильна дислексія, шрифт Брайля, збільшувальні пристрої, луни (сферичні, циліндричні) / сурдопедагогіка (глухота, туговухість, глухий, недочуваючий, діти зі зниженим слухом, пізнооглухлі, слуховий апарат, звукопідсилювальна апаратура, поліфонатор) / олігофренопедагогіка (олігофренія, розумова відсталість (легка, помірна, тяжка, глибока), імбецильність, дебільність, допоміжна школа та ін.;

– професійною логопедичною лексикою, або професійним жаргоном (логопат, дефектологія, логопедичний садок / клас / група / школа, мовна (мовленнева) школа, мовні (мовленневі) центри, наші діти);

– загальноновживаною лексикою (вовча паща, заяча губа, картавість, гугнявість, зайка, зайкатися, зайкування, запинання, шепелявити, шепелявий, недорікуватість, недорікуватий, дебіль, імбецил, ідіот).

Отже, окреслюється ядро логопедичної терміносистеми (власне логопедичні терміни, як-от *логопедія, логопед, вчитель-логопед, вчитель-дефектолог, діти з порушеннями мовлення (мовленнєвого розвитку), логопедичний масаж, логоритміка, логопункти, логопедичні кабінети, логопедичні стаціонари, порушення (вади, недоліки, дефекти) мовлення, дислалія, дизартрія, ринолалія, ринофонія, алалія, афазія, дисфазія, гугнявість, гаркавість, недорікуватість, слухо-німота, заїкання (заїкуватість, заїкування, затинання), дисграфія, аграфія, дислексія, алексія, дизорфографія, ротацизм, сигматизм свистячих / шиплячих, ламбдацизм, капацизм, гамацизм, хітизм, йотацизм, тетицизм, параротацизм, параламбдацизм, парасигматизм, парайотацизм, паракітизм, паратетизм, паралалія, тахілалія, брадилалія, полтер, мутицизм, вимова бокова / щічна / увулярна / велярна / міжзубна / призубна / одноударна, аграматизм, змішування / перестановки / заміни звуків, елізія, контамінація, персеверація, антиципація, літеральні / вербальні парафазії, спотворення звуко-складової структури слова, спотворена звуковимова, логорея, вортсалат, постановка / автоматизація / диференціація звуків, логопедичний зонд та ін.) та кількарівнева периферія: одиниці, етимологічно споріднені з терміносистемами інших наук (*онтогенез, голосоутворення, формування, форми мовлення, звук, речення*), із загальноповиваною мовою (*загальноосвітня школа для дітей із ТПМ – мовленнєва школа, дитина з дислалією – дислалік*).*

Суттєвим етапом дослідження є виявлення екстралінгвальних та лінгвальних аспектів формування логопедичної термінології. Як будь-яка терміносистема, ЛТ потребує вивчення в діахронії та синхронії. З цією метою буде здійснено спостереження над основними етапами розвитку логопедії та її терміносистеми, зокрема з урахуванням історико-соціальних аспектів її функціонування. Так, ЛП зазнала якісних змін у зв'язку зі зміною статусу мовних одиниць внаслідок соціальних чинників: термін *дефективна дитина* (з офіційної мови дефектології поч. ХХ ст.), набувши негативного емоційного забарвлення, вийшов з офіційного вжитку, натомість з'явився термін *аномальна дитина*, який з тих самих причин було замінено терміном *дитина зі спеціальними (особливими) потребами* [8].

Передбачено проведення аналогій з особливостями розвитку інших терміносистем української мови, зокрема за ознакою зросійщення терміносистем багатьох галузей.

Висвітлення потребують питання походження термінів, перекладу, деривації, також різноманітні лексико-семантичні процеси, поширені в терміносистемі логопедії, для виявлення семантико-парадигматичних зв'язків терміноодиниць. Так, важливим аспектом дослідження стане семантичний аналіз, зокрема зіставним, дефініційним методом будуть досліджені проблеми:

– синонімії: *особа (індивід, людина, дитина, учень дитина, підліток) з порушеннями (вадами, недоліками, дефектами) мовлення (мов-*

ленневого розвитку, мовленнєвої діяльності), заїкання (заїкуватість, загикування, затинання), готичне (високе) піднебіння);

– багатозначності: фонематичні уявлення — а) уявлення мовця про фонему як узагальнений звукотип; б) уявлення мовця про фонемний (звуковий) склад слів; звук — а) найменший елемент живого мовлення (синонім до **звук** у лінгвістиці); б) узагальнений за корисними акустико-артикуляційними ознаками звукотип (синонім до **фонема** у лінгвістиці); дислексія — а) порушення писемного мовлення взагалі; б) порушення читання;

– паронімії: *праксис кінетичний* (який забезпечує відтворення послідовності рухів, зокрема артикуляційних) / *кінестетичний* (який забезпечує виконання окремих ізольованих рухів, зокрема артикуляційних), *дислалія* (порушення звуковимови при збереженому слухові й іннервації органів артикуляції) / *дислексія* (порушення писемного мовлення, вужче — порушення читання), *аферентний* (який забезпечує аналіз м'язових відчуттів) / *еферентний* (який забезпечує аналіз мозкових сигналів), *прогнатія* (щелепна аномалія, коли верхня щелепа суттєво виступає вперед порівняно з нижньою) / *прогенія* (щелепна аномалія, коли нижня щелепа суттєво виступає порівняно з верхньою) тощо. Слід зазначити, що деякі пароніми мають ознаки антонімів і змішування таких термінів у професійній мові веде до суттєвих помилок у дослідженні й діагностуванні вад і хвороб, а отже, це слід ураховувати в процесі підготовки логопедів у навчальному закладі;

– антонімії: *норма* / *патологія*, *порушення функціональне* / *органічне*, *помилки еволюційні* / *патологічні*.

Таким чином, тісно споріднена із мовознавством галузь корекційної педагогіки — логопедія вперше отримає комплексне висвітлення у лінгвістичному аспекті; уперше в українській лінгвістиці буде виокремлено пласт логопедичної лексики, здійснено його синхронне та частково діахронне дослідження з практичним втіленням результатів у словник української логопедичної термінології.

Таке дослідження сприятиме подальшому вивченню проблем термінології інших підсистем мови суміжних наук, зокрема галузей корекційної педагогіки (тифлопедагогіки, сурдопедагогіки, олігофренопедагогіки тощо), виробленню критеріїв диференціювання понять та їх номінацій, поглибленню відомостей про загальні напрямки розвитку спеціалізованої лексики, закономірностей її формування та функціонування. На прикладах логопедичної термінології можливе з'ясування основних питань творення термінів логопедії, виявлення специфіки системних зв'язків у термінологічному просторі логопедії, простеження взаємодії наукової термінології із загальноживаною лексикою, встановлення основних закономірностей поповнення термінологічного корпусу науки, що перебуває на межі декількох галузей знань.

Дослідження ЛТ має бути дескриптивно-прескриптивним, тобто фіксування, описання й лінгвістичний аналіз терміноодиниць су-

проводжуватимуть коментарі та практичні рекомендації до вживання того чи іншого терміна відповідно до його семантико-функціональних особливостей. Отримані результати сприятимуть упорядкуванню сучасної української логопедичної термінології, її стандартизації та уніфікації. Усі результати проведеної роботи будуть відбиті у першому на теренах українського мовознавства словнику логопедичної термінології, що слугуватиме як вузькоспеціальним фахівцям цієї галузі, так і широкому колу користувачів, тим чи іншим чином причетних до професійної діяльності споріднених з логопедією наук (медикам, лінгвістам, психологам, педагогам, соціологам тощо).

1. Бевз Т. О. Семантичні інновації, структурні моделі та функції педагогічної лексики: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01, Вінницький держ. пед. ін-т. — Вінниця, 1996. — 16 с.
2. Бережняк В. М. Гончарська лексика східнополіського діалекту: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01, УДПУ ім. М.П. Драгоманова. — К., 1996. — 223 с.
3. Дорошенко С.М. Формування та розвиток української термінології нафтогазової промисловості: Автореф. дис. ...кандидата філол. наук / НПУ ім. М.П. Драгоманова. — К., 2004. — 22 с.
4. Знаменська І.В. Кореневі дієслова та їхні похідні в англомовній медичній термінології: структурно-семантичний аналіз: Автореф. дис... кандидата філол. наук / Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна. — Харків, 2006. — 20 с.
5. Костенко Л.М. Лексико-семантична та словотвірна структура української термінології садівництва: Автореф. дис. ...кандидата філол. наук / Запорізький національний університет. — Запоріжжя, 2005. — 24 с.
6. Понятійно-терминологический словарь логопеда / В. И. Селиверстов. — М., 2004. — 391 с.
7. Стефанова Н. О. Сучасна англомовна термінологіка сфери освіти: Автореф. ...канд. філол. н. спец. 10.02.04, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова — Одеса, 2004. — 16 с.
8. Тищенко О.М. Конотативність у термінології // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. — Вип. IV. — К., 2001. — С. 100 — 103.
9. Тищенко В., Лалаєва Р., Суrowанець Ю. Індексція польсько-, російсько- та україномовної логопедичної термінології // Лексикографічний бюлетень. — 2004. — №10. — С. 41–51.
10. Толста С. А. Правнична термінологія в законодавчих актах України: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. НПУ ім. М.П. Драгоманова. — К., 2006. — 18 с.

Iryna Ivanenko

THE UKRAINIAN SPEECH THERAPY TERMINOLOGY AS AN OBJECT OF LINGUISTICS

The main aspects of linguistic analysis of Ukrainian speech therapy terminology are offered in the article. The actuality, novelty, theoretical and practical importance are determined. The necessity of semantic-functional and historic-social approaches to the determined questions is also showed by the factual language materials.

Keywords: a term, the speech therapy terminology, the semantic-functional aspect, the historical-social aspect, a lexical-thematic group, interdisciplinary connections.